

EUGEN HUZUM

*Lui Andrei Mănușel
alături de care am învățat, în frumoșii ani de studenție,
ce este filosofia și, mai important, ce este praxisa.*

Ideal-nonideal

Filosofia unei distincții în teoria dreptății

INSTITUTUL EUROPEAN

2016

Cuprins

Cuvânt înainte / 9

Despre concepția lui Rawls cu privire la distincția ideal-nonideal / 29

Despre conceptualizările post-rawlsiene ale distincției / 181

O distincție ilegală? Despre ideea că „nu există așa ceva precum teoria ideală” / 203

Cuvânt de încheiere / 209

Referințe bibliografice / 215

Indice de autori / 241

Indice de concepte / 247

Abstract / 255

Résumé / 257

Despre concepția lui Rawls cu privire la distincția ideal-nonideal

Unul dintre primele lucruri pe care le evidențiază Rawls în *A Theory of Justice* – și, în același timp, unul dintre primele lucruri pe care le „uită” sau cărora nu le acordă atenție, din păcate, mai ales pentru calitatea dezbaterii academice, foarte mulți critici ai săi – este faptul că teoria sa, celebra teorie a dreptății ca echitate, este limitată într-un dublu sens. Prima limitare constă în aceea că ea este interesată doar de structura de bază a unei societăți, i.e., doar de acele instituții care, precum constituția, sistemul de proprietate sau sistemul economic, „distribuie” drepturile și datoriile fundamentale și determină diviziunea avantajelor sociale. A doua limitare, care ne interesează în primul rând aici, rezidă în faptul că teoria dreptății ca echitate este, în cea mai mare parte, o teorie ideală^{1,2}. Investi-

¹ John Rawls, *O teorie a dreptății* (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012), p. 30. Cf. John Rawls, *A Theory of Justice. Revised Edition* (Belknap Press, Cambridge, 1999), pp. 7-8.

² Pentru un exemplu paradigmatic de critic care ignoră prima limitare a teoriei rawlsiene vezi, spre exemplu, Raymond Geuss, *Philosophy and Real Politics* (Princeton University Press, Princeton, 2009), p. 8 și urm. Două lucrări reprezentative pentru ignorarea celei de a doua limitări a teoriei lui Rawls sunt Glen Newey, „Two Dogmas of Liberalism”, în *European Journal of Political Theory* 9 (2010), pp.

gațiile și incursiunile sale în problematica teoriei nonideale a dreptății, ne-a atras atenția Rawls, sunt extrem de sumare și fragmentare, limitându-se la discutarea, și aceasta „contaminată” de anumite asumții ideale (precum existența statului de drept), a problemei nesupunerii civice și a obiecției de conștiință³.

Faptul că este o teorie „ideală” nu este doar unul dintre primele, ci și unul dintre cele mai importante, dacă nu chiar cel mai important lucru pe care ni-l spune Rawls despre teoria sa. Înțelegerea caracterului său ideal are, în orice caz, un rol fundamental pentru interpretarea adecvată a dreptății ca echitate, pentru înțelegerea corectă a ceea ce susține și a ceea ce nu susține ea, pentru priceperea specificului argumentelor și tezelor sale sau pentru explicarea anumitor omisiuni care o caracterizează. La fel de important, înțelegerea caracterului său ideal este crucială, după cum am sugerat și în cuvântul înainte, pentru

449-465 și Enzo Rossi, „Justice, Legitimacy and (Normative) Authority for Political Realists”, în *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 15, 2 (2012), pp. 149-164. Pentru o analiză din această perspectivă a lui Geuss, Newey sau Rossi, vezi Eugen Huzum, *În afara eticii? Filosofia politică și principiile morale* (Editura Institutul European, Iași, 2016), pp. 38-49.

³ Rawls, *O teorie*, p. 317. Cf. Rawls, *A Theory*, p. 309. Prin „obiecție de conștiință”, Rawls se referă la refuzul (nonviolent al) unui individ de a respecta o dispoziție legală sau un ordin administrativ mai mult sau mai puțin direct din rațiuni personale de conștiință. Prin contrast, nesupunerea civică este (re)definită de Rawls drept refuzul (non-violent) public de a respecta legea, în baza apelului la convingerile majorității sau la o concepție comună a dreptății, cu scopul de a aduce o schimbare la nivelul legilor sau politicilor unui guvern. Rawls recunoaște, desigur, că, în situațiile reale, nu există o diferență tranșantă între obiecția de conștiință și nesupunerea civică (Rawls, *O teorie*, pp. 326-333. Cf. Rawls, *A Theory*, pp. 319-326).

evitarea anumitor erori de argumentare împotriva ei (sau/și împotriva celorlalte teorii de același tip din filosofia politică). Afirmările și argumentele unei teorii ideale nu pot fi respinse în mod legitim – așa cum, din nefericire și, cel puțin pentru mine, surprinzător, încearcă de destule ori chiar și unii filosofi politici sau politologi experimentați⁴ – în baza unor argumente sau obiecții care ignoră caracterul ei ideal, la fel cum afirmațiile și argumentele unei teorii nonideale nu pot fi respinse în baza unor argumente sau obiecții care ignoră specificul ei nonideal. Caracterul ideal nu implică, altfel spus, doar o limitare pentru teoriile de acest tip, ci și o limitare a argumentelor și a tipurilor de argumente ce pot fi aduse pentru a respinge susținerile lor. Așa cum vom vedea imediat, teoriile ideale și teoriile nonideale ridică întrebări, au obiective sau se bazează pe asumții și metode diferite în teoretizarea dreptății. Ele trebuie interpretate, analizate și evaluate, drept urmare, în baza unor rațiuni, standarde sau criterii diferite.

Rawls a încercat în trei rânduri, în *A Theory of Justice*, să explice și să justifice în mod sintetic caracterul ideal al teoriei dreptății pe care a susținut-o, diferențele între teoria sa și teoriile nonideale și, în general, viziunea sa despre distincția ideal-nonideal în teoretizarea dreptății. În prima încercare, explicația oferită constă în evidențierea faptului că dreptatea ca echitate are în vedere „în special principiile dreptății ce guvernează o societate bine ordonată, o societate în care se presupune că fiecare acționează drept și participă la susținerea instituțiilor drepte. Deși Hume remarca faptul că dreptatea poate fi o virtute precaută și suspicioasă, ne putem întreba totuși cum ar arăta o societate perfect justă. Astfel, voi considera în special teoria

⁴ Vezi *supra*, n. 2.

conformării stricte (*strict compliance theory*) opusă teoriei conformării parțiale (*partial compliance theory*). Cea din urmă studiază principiile abordării nedreptății și cuprinde teme precum teoria aplicării pedepselor (*theory of punishment*), teoria conflictului legitim (*just war theory*), sau justificarea diverselor metode de contracarare a unui regim nedrept (de la nesupunerea civică și obiecția morală până la rezistența militantă sau revoluție). Tot aici sunt incluse și dificultățile asociate ideii de dreptate compensatorie sau cele legate de evaluarea nedreptăților instituționale. Este limpede că problemele teoriei conformării parțiale sunt urgente și imperative, dat fiind că le întâlnim frecvent în viața de zi cu zi. Pornesc însă de la teoria ideală întrucât ea oferă singura bază pentru abordarea sistematică a acestor probleme importante (de exemplu, analiza nesupunerii civice depinde de discuția teoriei ideale). În general, voi asuma cel puțin că o înțelegere mai profundă nu este posibilă altfel și că natura sau obiectivele unei societăți perfect juste reprezintă o parte fundamentală a teoriei dreptății”⁵.

În a doua încercare, Rawls explică distincția teorie ideală-teorie nonideală în următorii termeni: „Idea intuitivă este aceea de a împărți teoria dreptății în două. Prima parte, cea ideală, asumă conformarea strictă și elaborează principiile care caracterizează o societate bine ordonată în circumstanțe favorabile. În continuare, această parte dezvoltă concepția unei structuri de bază perfect drepte, precum și cea referitoare la drepturile și obligațiile persoanelor constrânse de limitările fixe, specifice vieții umane. Cea de a doua parte, teoria non-ideală, este elaborată abia după ce a fost aleasă o anumită concepție ideală a dreptății; doar atunci participanții se pot întreba ce

⁵ Rawls, *O teorie*, p. 30. Cf. Rawls, *A Theory*, pp. 7-8.

principii să adopte în condiții mai puțin fericite. (...) [A]ceastă parte a teoriei are la rândul său două subdiviziuni. Una cuprinde principiile ce guvernează ajustările la limitările naturale și contingentele istorice, iar cealaltă cuprinde principiile de contracarare a nedreptății. (...) Înțelegând teoria dreptății ca întreg, partea ideală prezintă o concepție a unei societăți drepte pe care trebuie să o realizăm dacă putem. Instituțiile existente sunt judecate în lumina acestei concepții și declarate nedrepte dacă se depărtează de ideal fără a avea motive suficiente”⁶.

În sfârșit, în a treia încercare, Rawls precizează caracterul ideal al teoriei sale explicând că „persoanele aflate în poziția originară asumă că principiile pe care le vor admite, oricare ar fi acestea, urmează a fi respectate cu strictețe de toată lumea. Astfel, principiile dreptății care rezultă sunt cele care definesc o societate perfect dreaptă (în condiții favorabile). Cu asumția conformării stricte, ajungem la o anumită concepție ideală. Atunci când ne întrebăm dacă și în ce circumstanțe pot fi tolerate schemele nedrepte, ne confruntăm cu un alt tip de problemă: trebuie să determinăm modul în care se aplică această concepție ideală a dreptății (dacă se aplică) la cazurile în care avem de-a face cu nedreptatea (cazuri în care nu trebuie doar să ajustăm limitările naturale). Discuția acestor probleme aparține segmentului conformării parțiale din teoria nonideală și include, alături de alte chestiuni, teoria aplicării pedepselor și a dreptății compensatorii, teoria conflictului legitim și a obiecției de conștiință, teoria nesupunerii civice și a rezistenței militante. Deși acestea reprezintă probleme centrale ale vieții politice,

⁶ Rawls, *O teorie*, p. 230. Cf. Rawls, *A Theory*, p. 216.

concepția dreptății ca echitate nu se aplică în mod direct acestora”⁷.

⁷ Rawls, *O teorie*, p. 317. Cf. Rawls, *A Theory*, p. 309. Cu scuzele de rigoare pentru cei care nu aveau nevoie de această explicație, menționez că Rawls a fost un constructivist. Mai exact, în opinia sa, principiile corecte ale dreptății sunt principiile asupra cărora ar cădea de acord orice persoane libere, raționale și auto-interesate care s-ar afla într-o situație ipotetică pe care o numește „poziție originală”, și anume aceea de a decide în avans, în condiții stricte de imparțialitate și echitate a negocierii, principiile fundamentale de organizare a societății în care ar urma să trăiască. Pentru a asigura imparțialitatea și echitatea negocierii, Rawls ne cere să ne imaginăm că participanții în poziția originală stabilesc aceste principii din spatele unui „văl al ignoranței” (fără să-și cunoască statutul social sau clasa socială din care vor face parte în viitoarea societate, talentele, abilitățile sau inteligența de care vor dispune, concepțiile despre bine pe care le vor împărtăși sau înclinațiile psihologice speciale care îi vor caracteriza). Potrivit ultimului cuvânt al lui Rawls în această chestiune, principiile care rezultă în poziția originală sunt, reamintesc, următoarele: 1) fiecare persoană are un drept egal la cel mai extins sistem total de libertăți de bază egale compatibil cu un sistem de libertăți similar pentru toți (principiul libertăților egale); și 2) inegalitățile sociale și economice sunt structurate astfel încât sunt atât (a) atașate funcțiilor și pozițiilor deschise tuturor în condițiile unei egalități de oportunități echitabile (principiul egalității echitabile a oportunităților), cât și b) în cel mai mare beneficiu al celor mai puțin avantajati membri ai societății (principiul diferenței). Vezi Rawls, *O teorie*, p. 277 (Cf. Rawls, *A Theory*, p. 266) sau John Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement* (Belknap Press, Cambridge, 2001), pp. 42-43. Pentru o scurtă prezentare introductivă a teoriei rawlsiene, vezi, spre exemplu, studiul meu „Dreptatea socială”, în *Concepte și teorii social-politice*, (coord.) Eugen Huzum (Editura Institutul European, Iași, 2011), pp.